

18. YÜZYILDA TOKAT KAZA MERKEZİ'NDE EĞİTİM ÖĞRETİM HİZMETLERİNİ DESTEKLEYEN VAKIFLAR*

Murat HANİLÇE**

Öz

Vakıflar, bir kurum olarak Osmanlı toplum yaşamında bazı hizmetlerin yürütülmesi açısından oldukça önemliydi. Bir bakıma, günümüzde sosyal devlet anlayışında tezahür eden birçok hizmet devlet eliyle değil vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Bu hizmetler arasında eğitim-öğretim faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. Bu çalışma, 18. yüzyılda ekonomik gelişmişlik konusunda ileri seviyede olduğunu tahmin ettiğimiz Tokat şehrinde kurulu vakıfların eğitim ve öğretim faaliyetleriyle ilgilerini konu edinmektedir. Şehirdeki eğitim hizmetleri sıbyan mektepleri, medreseler, zaviyeler, camiler ve kütüphaneler bazında, hem örgün hem de yaygın eğitimi içeren beş başlık yayacak beş başlık altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tokat, vakıf, eğitim, öğretim.

FOUNDATIONS (WAQFS) SUPPORTING THE TRAINING AND TEACHING SERVICES IN TOKAT DISTRICT CENTER IN THE 18TH CENTURY

Abstract

Foundations as an institution were highly important in terms of executing some services in the Ottoman social life. A lot of services occurring in the social state's mentality at the present time were carried out through foundations not by the state in a sense. Related activities with education had an important place among these services. This study focuses on the relations of the foundations established in Tokat and advanced as a level approximately in terms of economic development in the 18th century. Education and teaching services in the city are examined under five headings as elementary schools, madrasas, zawiyas, mosques and libraries including formal and non-formal education in the study .

Key Words: Ottoman, Tokat, waqf, education, teaching.

I.GİRİŞ

Vakıf kelimesi, Arapçada durdurmak, alıkoymak, durma ve durdurma anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, 1317: 1495-1496; Pakalın, 1983c: 577; Sertoğlu 1986: 105). Kelimenin çoğulu ise *evkaftır*. Uygulamada ise vakıf, bir kimsenin sahip olduğu malı dini, hayrî ya da toplumsal bir amaç için kullanılmak üzere ayırmasıdır (Yediyıldız 1986: 153-172). Taşınır ya da taşınmaz mallarını toplum

* Makale Geliş Tarihi: 19.04.2016. Yayın Kabul Tarihi: 24.05.2016.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta: murat.hanilce@gop.edu.tr.

yararına tahsis edenlere *vâkıf*, vakfedilen şeye *mevkûf* denmektedir. Vakıflar, 8. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar İslam ülkelerinde sosyo-ekonomik hayatın canlılığının sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nde, bugün modern devletlerin görevleri arasında gösterilen beledi, sosyal, sağlık ve kültürel hizmetlerin pek çoğu, devlet bütçesinden para ayrılmaksızın şahıslar tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir (Başol ve Düzbakar, 2009: 1-14). Bu hizmetlerden biri de eğitim-öğretim faaliyetleridir (Özcan, 2002: 872-877).

Eğitim, belli bir bilim dalı ya da sanat kolunda yetiştirme ve eğitme işi olarak tanımlanmakta olup aynı zamanda çocukların ve gençlerin toplum yaşamı içerisinde yer almalarını sağlamak için gerekli tecrübeleri elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme ve terbiye anlamlarını da içermektedir. Öğretim ise bir öğretim kurumunda, öğreticiler aracılığıyla öğrencilere araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması çalışmalarının genel adıdır (Başol ve Düzbakar, 2009: 2). Osmanlı Devleti'nde planlı, programlı ve süreli (örgün) eğitim, mektep ve medreselerde yapılırdı. Bu örgün eğitim ağı cami, mescit ve sıbyan mekteplerinde kurulur; medreselerde de devam ederdi. Camiler, mescitler ve zaviyeler ayrıca yaygın eğitim işlevlerini de yerine getirmekteydi.

18. yüzyılda Tokat'ta vakıfların genel gelişimini anlayabilmek için önce şehrin tarihine göz atmak ve şehrin ekonomik durumunu ortaya koymak gerekmektedir. Hiç şüphesiz, vakıf kurabilmek belirli bir ekonomik birikime bağlıdır. Çalışmamızda 18. yüzyılın seçilmesindeki başlıca neden de bu yüzyılın Tokat şehrinin ekonomisinin o tarihlerde belirli bir seviyeye erişmesiyle ilgilidir.

Tokat, Anadolu'nun eski yerleşimlerinden biridir. 4000 yıllık tarihi geçmişinin yaklaşık 1000 yılı Müslüman Türkler tarafından oluşturulmuştur. Şehir, doğuyu batıya bağlayan ve yan kollarla kuzey-güney istikametine açılan ticaret yollarının geçiş noktasında bulunmasına bağlı olarak, özellikle Osmanlı döneminde önemli bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi özelliği kazanmıştır. Ergani'den çıkarılan bakır madeninin son tasfiye işlemlerini yapıldığı kalhanesi ile adeta dönemin ağır sanayi merkezlerinden biri konumuna erişen Tokat ürettiği bakır eşyalar dışında pamuklu, ipekli dokumaları ve boyahanesi ile de bilhassa 17.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nin önemli üretim merkezlerinden biri olmuştur (Beşirli, 2008: 207-236). Söz konusu dönemde örgün ve yaygın eğitim-öğretim başta olmak üzere, sosyal hayatın bütün safhalarında toplumsal faaliyetlerin planlayıcısı, yürütücüsü ve aynı zamanda

işleticisi olan irili ufaklı birçok vakıf da Tokat'ı büyük Osmanlı kentlerinden biri haline getiren önemli nedenler arasında yer almıştır.

Çalışmamızda ilk olarak Tokat tarihine, Tokat'ın söz konusu dönemdeki ekonomik gelişmişliğine değinilecek daha sonra 18. yüzyıldaki vakıflarla ilgili genel tespitler ve son olarak vakıfların eğitim faaliyetlerine katkısı üzerinde durulacaktır.

Ia.Tokat Tarihine Kısa Bir Bakış

Tokat'ın en eski yerleşim yerinin günümüzde Tokat'ın yaklaşık 8 km. doğusunda bulunan Gümenek olduğu kabul edilmektedir. Kentin bugünkü yerindeki kuruluşunun ise Ortaçağ'a rastladığı öne sürülmektedir. Roma ve Selçuklu dönemlerinde kale-kent görünümünde bir sınır kenti olarak ifade edilen Tokat'ın daha sonra yol kavşağında bulunması nedeniyle bir ticaret kenti olarak sivrildiği ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar da bu yapısını koruduğu anlaşılmaktadır (Beşirli, 2005a: 8). Tokat'ta Türk hâkimiyeti 1073'te Danişmendlilerin burayı ele geçirmesiyle başlamıştır (Aktaş, 2009: 8). 1178'de Danişmendlilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte şehirde Anadolu Selçuklu egemenliği başlamıştır. Tokat, 14. yüzyılın ortalarından itibaren İlhanlılara tabi Anadolu eyaletinin bir parçası olmuştur. 1335'te Eretna Bey'in hâkimiyetine giren Tokat, 1381'den itibaren Kadı Burhaneddin'in kontrolüne girmiştir. Tokat ve çevresi Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlulara yenilmesinden sonra 1398'de Osmanlı yönetimi ile tanışmıştır (Beşirli 2005a: 9).

Osmanlıların ilk asrında genelde bütün Anadolu toprakları, özelde ise Amasya, Tokat ve Sivas yöreleri için Rum tabiri kullanılmıştır. 1413 yılında Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinin yanında üçüncü bir idari birim olarak Rum Beylerbeyliği kurulmuştur (Şimşirgil, 1990: 28-43). İlk zamanlarda Sivas, Tokat ve Amasya'dan oluşan Rum Beylerbeyliği'ne İkinci Murat'ın son dönemlerinde Canik ve Çorum, daha sonra da Karahisar-ı Şarki yöreleri dâhil edilmiştir. Söz konusu dönemde Rum Eyaleti'nin merkez toprakları olarak kabul edilen Sivas, Tokat ve Amasya ise önemlerine binaen *Eyalet-i Rumiyye-i Suğra* adını almışlardır (Gökbilgin, 1979: 403-412).

1413-1520 yılları arasında Rum eyaletinin merkezi, bazen şehzade sancağı Amasya bazen de Tokat olmuştur. 1520 yılında eyaletin merkezi Sivas'a taşınmıştır. Bu son düzenleme ile Tokat, Sivas sancağına bağlı bir kazaya dönüştürülmüştür. Tokat kazası 1520'den itibaren 1600'lere kadar Merkez Nahiye (Tokat), Cincife, Gelmuğat, Kafirni, Kazabad, Komanat, Tozanlu, Venk ve Yıldız olmak üzere toplam dokuz nahiyeden meydana gelmekteydi.

Osmanlı, Devleti'nin mali yapısında 17. yüzyılda ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak 1620'lerde Tokat'ın nahiye sayısı Merkez, Cincife, Komanat ve Kafirni olmak üzere dörde düşmüştür. Aynı tarihlerde kaza sınırları içerisinde yer alan padişah hasları valide sultan hassına dönüştürülmüş ve bunların idaresi voyvodaya bırakılmıştır. Tokat Voyvodalığı kurulana kadar, Rum Eyaleti içerisindeki mali işlemler Rum Hazinesi Defterdarlığı eliyle yürütülmekteydi. 1620'lerde Rum Hazinesi Defterdarlığı kaldırılmış ve onun yerine Tokat Voyvodalığı kurulmuştur (Özvar 2002: 1605-1634). Haliyle Rum Eyaleti'nin Havass-ı Hümayun'a ait gelir kaynakları bir bütün olarak *ber-vech-i arpalık* iltizama verilmeye başlanmıştır. Voyvodalar, bu yönleriyle hem kendilerine verilen sancakta küçük gelir bölgelerinin idarecileri hem de hazine gelirlerini toplayan vergi tahsildarları görünümündeydiler. Kentin güvenliğinin sağlanması ve gerektiğinde asker toplanması gibi görevlere de sahiptiler. Voyvoda, bu görevleriyle Tokat'ta idari ve askeri birçok yükümlülüğü yerine getiren kişiyi ifade etmekteydi. Tokat Voyvodalığı idari birimi sancak statüsündeydi ve voyvodalıkla idare edilen Diyarbakır gibi diğer bazı birimlerden daha farklıydı. Çünkü Diyarbakır ve diğer yerlerdeki voyvodalar sadece mali bir görevliyken, Tokat Voyvodası mali işler dışında askeri ve siyasi konularda da yetkiliydi (Beşirli, 2005b: 161-215).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idari sistemde yapılan değişikliğin bir sonucu olarak, 1840'ta Tokat Voyvodalığı kaldırılmış ve Tokat Muhasıllığı kurulmuştur. Beklenen verimin alınamamasından dolayı 1842'de muhasıllıktan vazgeçilmiş ve şehir bir müddet kaza müdürleri tarafından idare edilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra ise kaza statüsünü koruyan Tokat bir kaymakamın idaresine bırakılmıştır (Açıkel, 2003: 256 vd.). 12 Ocak 1880 tarihinde Tokat sancak statüsünü elde etmiş ve 1920 senesine kadar da bu idari yapısını korumuştur (Mercan, 2002: 16-17) . 31 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'nin aldığı kararla Tokat, günümüzdeki il konumuna kavuşmuştur (Açıkel, 2004: 259).

Ib. 18. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Durumu

1708'de Tokat Anadolu'daki iç gümrük merkezlerinden biri haline getirilmiştir. Divan-ı Hümayun'un iç gümrük teşkilatını kurma konusunda çıkardığı emirde, Tokat'ın önemli bir ticari kavşak ve bütün Anadolu ile bağlantısı bulunan bir değişim merkezi konumuna eriştiği açık bir dille vurgulanmıştır (Genç, 2000: 272-292). 18. yüzyılda Tokat'ta gelişen sanayi dallarının başında, transit ticaretin de temel konularından birini oluşturan ham ipek işlemeciliği gelmektedir. Bölgede üretilen ham

ipeğin tamamını kullanan bu sanayi kolu, İran'dan gelen ham ipeğin de işlenip iplik haline getirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Tokat'ta ipek işlemecileri ham ipeğin yaklaşık 4.000 kilogramını dikiş ipliği, düğme ve dokuma imalatında kullandıktan sonra arta kalan ipeği ihraç ederdi. 1701 yılında Tokat'ı gezen Tournefort, Tokat'ın bol miktardaki ipek üretimine dikkat çektikten başka, her yıl sekiz on yük İran ipeği tükettiğini de anlatmaktadır. Yine ona göre; ipek hafif kumaş dokumacılığında, iplik üretiminde ve düğme yapımında çokça tercih edilmekteydi (Tournefort, 2005: 222). Tokat'ın ipek konusundaki etkin faaliyetini ortaya koyan başka bir kanıt da Erzurum'a ait gümrük verileridir: Bu verilere göre, 18. yüzyıl içerisinde Erzurum Gümrüğü'nden en fazla ipek geçiren tüccarlar arasında Tokatlılar ilk sırada yer almaktadır (Erim, 1984: 106-108).

Kökleri 15. yüzyıldan beri Tokat'ta var olan ve 18. yüzyılda daha da gelişen bir sanayi dalı da deri işlemeciliğidir. Tokat'ta üretimi bolca yapılan sarı ve mavi maroken deriler kara yolu ile Samsun limanına, oradan da deniz yoluyla Rumeli'de Eflâk'a kadar uzanan geniş bir bölgeye ulaştırılmakta ve pazarlanmaktaydı. Öte taraftan Tokatlı tüccarlar, Karaman ve Diyarbakır gibi bölgelerde üretilen derilerin dış pazarlara sürülmesine de aracılık etmekteydiler (Tournefort, 2005: 223).

1700'lerin Tokat'ı dokuma ve basma üretiminde de ileri bir noktadaydı. Sektör, Tokat'ta ağırlıklı olarak şu tarzda işlemekteydi: İplik ve dokuma safhaları daha ziyade köylerde gerçekleşir; boyama ve basma gibi daha büyük sermaye gerektiren işler ise kent merkezinde yapılırdı (Genç, 2000: 277). 18. yüzyılda bu sektörde çalışanlardan alınan vergilerin artması da dokuma ve basma sanayinin Tokat'ta ilerlediğinin önemli bir delilidir. Sektörün gelişiminin somut bir delili de Tokat'ın damga ve boyahane vergilerinin iltizamını malikâne olarak alan Atıf Mustafa Efendi'nin mevcut boyahaneyi yetersiz bulması ve 1726'da daha büyük bir boyahane inşa ettirmesidir. Defterdarlık görevinde bulunmuş olan Atıf Mustafa Efendi bu boyahaneyi vakıf olarak tesis etmiştir (VGMA. M. 735: 274). Kırım'da Fransız konsolosu olarak görev yapmış olan Charles de Peyssonel'in tespitlerine göre; Tokat ve çevresinden Kırım, Güney Rusya ve Kafkasya'ya 1754-1758 yılları arasında ihraç edilen pamuklu ve basma 500.000 toptan daha fazlaydı. Bu miktara, Rumeli'den Polonya'ya kadar uzanan saha ile Karadeniz ve Gürcistan'a sevk edilen kumaşlar dâhil değildi. Ayrıca Tokat pamuklu mamulleri Anadolu'daki iç pazarlarda da çok sayıda alıcı bulabilmekteydi. 1758 yılına gelindiğinde Tokat dokuma sektörü gerileme eğilimine girdi. Bu gerilemenin başlıca

nedenleri arasında 1756-1763 arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşları sırasında Avrupa'dan gelen çivit boyasının maliyetinin beş kata kadar artması, 1758'de Tokat ve çevresini hatta Anadolu'da birçok yeri etkileyen bir kıtlık görülmesi ve 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın Karadeniz'deki ihracatı durma noktasına getirmesi gösterilmektedir (Cinlioğlu, 1950: 57).

18. yüzyılda Tokat'ta bakırcılık sektörü de gelişen önemli sanayi dalları içerisindeydi. 1701 yılında Tokat'ın ticaretinin önemli kısmını bakır kap üretimi oluşturmaktaydı. Bu kaplar içerisinde ağırlığı tencereler, taslar, fenerler ve şamdanlar oluşturunuyordu. Çok iyi işlenen Tokat bakır eşyaları özellikle İstanbul ve Mısır'da alıcılar bulmaktaydı. Tokat'ta bakır madeni olmayıp, Tokat bakır sektörü için gereken hammadde Gümüşhane ve Kastamonu'dan temin edilirdi (Tournefort, 2005: 222-223). Bu durum 18. yüzyılın ikinci yarısında büyük ölçüde değişmiştir. 18. yüzyılın ortalarında Ergani'de bakır madeni işletilmeye; buradan elde edilen ham bakır son tasfiyeden geçirilmek üzere Tokat kalhanesine gönderilmeye başlanmıştır. Bu durum Tokat'ta bakırcılık sektörünün gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Bundan sonra Tokat, bakır işlemeciliğinde Osmanlı sınırları içerisindeki en büyük merkez haline gelmiştir. Binlerce deveden oluşan kervanların Ergani'den taşıdığı ham bakır, Tokat kalhanesinde işlenerek saf bakır haline getirilirdi. Bu saf ve işlenmiş bakır Samsun İskeleyi ya da İzmit üzerinden gemilerle İstanbul'a ulaştırılır, diğer kısmı şehirdeki bakır eşya imalatı için kullanılırdı. Kalan son kısım ise diğer bölgelere gönderilmek üzere tüccarlara verilirdi (Beşirli, 2004: 9-39).

İc. Tokat Vakıflarıyla İlgili Arşiv Malzemesi Üzerine Tespitler

Gerek Tokat merkez gerekse Osmanlı döneminde müstakil kaza olan ve günümüzde Tokat Vilayeti sınırları içerisinde yer alan Artukabad (Artova), Erbaa (Sonisa, Erek, Karayaka), İskefsir (Reşadiye), Niksar, Turhal ve Zile ilçelerine ait vakıflarla ilgili çok zengin arşiv kayıtları mevcuttur. Tokat bölgesine ait Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 4000 belge, Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde (Kuyud-u Kadime) 100 belge, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 563 belge, 113 defter (toplamda yaklaşık 7500 sayfaya ulaşan kayıt), Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde 6 defter (toplamı yaklaşık 1800 sayfa), Tokat Müzesi Perakende Arşivi'nde 2 defter, İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi'nde 150 belge, İstanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları Bölümü'nde (M. C. Fermanlar) 3 belge ve Tokat'ta Hasan Erdem'e ait özel koleksiyonda 100 belge bulunmaktadır.

Bu zengin malzemeye ek olarak Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde ise 325 defter, 8.400 belge ve 39 dosya bulunmaktadır. Ayrıca Tokat'a ait 121 Şer'ie Sicili içerisinde de vakıflarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır (Hanılçe 2013: 4-9). Bunların dışında şahıslar elinde olup henüz gün ışığına çıkmamış belgelerin olduğu da tahmin edilmektedir. Bu belgelerin ortaya koyduğu verilere göre Tokat Vilayeti sınırları içerisinde Osmanlı öncesi dönemi de kapsayacak şekilde toplam 1.675 vakıf olduğu anlaşılmıştır. Bu vakıfların 763'ü Zile'de, 751'i ise Tokat merkez kazasındaydı. Ali Açikel'in Abdurrahman Sağırlı ile ortaya koyduğu Tokat vakfiyeleri ile ilgili çalışmada 146 vakfiye ele alınmıştır. Bu vakfiyelerden 34'ü Arapça iken 112'si Türkçedir (Açikel ve Sağırlı, 2005: 6-12; Çelik, 1999; Tunca, 2000; Kucur, 1993).

Id. 18. Yüzyılda Tokat'taki Vakıflara Genel Bir Bakış

18. yüzyılda Tokat'ta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Tokat Şeriye Sicillerine bakılarak toplam 28 vakfiye kaydına rastlanılmıştır. Bu vakfiyelerde yer alan 28 vakıftan 14'ünün erkekler, 12'sinin ise kadınlar tarafından kurulduğu görülmüştür. 2 vakıf ise karı kocaya aittir. Bu rakama bakıldığında, farklı cinsiyetten vakıf kurucularının oranının birbirine yakın olduğu görülmekte ve kadınların da mallarını vakfetme konusunda erkekler kadar istekli olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli tespit ise kadınların da belirli bir mal varlığına sahip olduğu ve bunu hayır işlerinde değerlendirmeye çalıştığı gerçeğidir.

Vakıf Kurucularının Cinsiyetleri, Unvanları ve Mesleki Açından Değerlendirilmesi

18. yüzyıl Tokat vakfiyelerinde adı geçen şahısların 14 tanesi kadın olup bunların ev hanımı olduğu muhakkaktır. Vakıf kurucusu 16 erkeğe baktığımızda hacı ve seyyid unvanlarını kullanan 10 kişi, seccade-nişin bir kişi, defterdar bir kişi, emekli kadı bir kişi, fahrü'l-meşayih bir kişi, terzi bir kişi, müftü bir kişi, ağa bir kişi ve mesleki vasfı ya da kişisel özelliği açık olmayan bir kişi karşımıza çıkmaktadır. Bu rakamlar ilmiye mensuplarının vakıfların kurulmasında büyük paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Vakıf Kurucularının Mahallelere Göre Dağılımı

18. yüzyılda Tokat'ta toplam mahalle sayısı 78'di (TŞS. 1: 297-298). İncelediğimiz vakıf kayıtlarında bu mahallelerden yalnız 17 tanesinin adı geçmektedir. Vakıf kuranların yaşadıkları mahalleleri gözden geçirdiğimizde, Yaşmeydan, Soğukpınar, Cedid, Sofular, Yar Ahmed, Şucaeddin Mehmed Paşa, Çehkanlu, Hoca

Ahmed, Aleksan, Zilli Hacı, Hacı İvaz, Kaya, Mihmad Hacib, Debbaghane-i Atik, Yazıcık ve Zaim Mahalleleri karşımıza çıkmaktadır. Öte taraftan, boyahanenin yenilenmesi ile ilgili vakıf kuran Defterdar Atıf Efendi'nin ise İstanbul'da Molla Hüsrev Mahallesi'nde yaşadığı belirtilmiştir.

Vakfedilen Malların Niteliği

Vakfedilen menkul ve gayrimenkuller içerisinde en büyük pay dükkânlara ait olup Tokatlı hayırsever vatandaşlar yaklaşık 50'nin üzerinde dükkânı ya tamamen ya da belirli hissesi oranında vakfetmişlerdir. Bunun dışında 16 parça bağ ve bahçe, 15 adet değişik büyüklükte ev, 4 tane han, 4 bağ, 1 boyahane, 1 kalhane vakfedilen mallar arasında yer almaktadır. Bütün bunlara ek olarak, 1 kişinin kitaplarını ve 4 kişinin de nakit mal varlığını (Kurt, 1996) vakfettiği görülmüştür. 2 kişi ise bedestende bulunan dolabını vakıf malları arasına koymuştur.

Vakıfların Tahsisat Ayırdığı Alanlar

18. yüzyılda Tokat'ta vakıf kuranlar dinsel bir takım beklentilerini karşılamak üzere vakıf tesis edebilmişlerdir. Örneğin kutsal gecelerde cami ve mescitlerde mum yakılmasına dair 25 kayıt bulunmaktadır. Vakıf sahibinin kendisi ve yakınları için Kuran-ı Kerim hatmedilmesi, çeşitli dualar ya da sureler okutulması konusunda dokuz istek vardır. İki vakıf sahibi Kurban Bayramı'nda kurban kesilmesini istemiştir. Bir vakıf sahibi ise vakıf şartlarından önce cenaze masrafının mallarından ayrılmasını vasiyet etmiştir (VGMA. Mf. 739: 172-173).

18. yüzyıl Tokat vakıflarının bir kısım geliri de değişik görevleri yerine getiren din adamlarına tahsis edilmiştir. Vakıf sahiplerinden biri müezzine, biri zaviye şeyhine, biri vaaz ve nasihat edenlere, biri imama, biri imam vekiline vakfına ait gelirden pay ayırmıştır. Havva Hatun adında bir vakıf sahibesi de evinin yalnız Halveti Şeyhlerine kiraya verilmesini şart koşmuştur (TŞS. 12: 75-76). Söz konusu dönemde üç vakıf çeşme, kuyu vb. su kaynaklarının bakımına, bir vakıf köprü tamirine, beş vakıf ağaç dikimine ve iki vakıf bahçe duvarı ve bahçe bakımına pay ayırmıştır.

Vakıf şartları içerisinde doğrudan fukarayı ilgilendiren durumlar da önemli yer tutmaktadır. Müslümanlar için kutsal olan günlerde pirinç pilavı, helva vb. yiyecekler yapıp fakirlere dağıtılmasını şart koşan üç, Tokat fukarasına yardım yapılmasını isteyen bir vakıf buna örnek gösterilebilir. Mekke ve Medine şehirlerindeki çalışanlar ve fukara da Tokat'taki vakıf sahipleri tarafından unutulmamıştır. 18. yüzyılda

Tokat'ta vakıf kuranlardan biri hac müjdecilerine, biri Mekke kapıcılarına, biri Zemzem-i Şerif müezzinine, ikisi Ravza-i Şerif ferraşına, biri Haremeyn'e, beşi Medine-i Münevvere fukarasına, biri Ravza-i Mutahhara hizmetlisine malından bir kısmını vakfetmiştir.

II.18. YÜZYILDA TOKAT KAZA MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM AMAÇLI KURULAN VAKIFLAR İLE GELİRLERİNDEN BU ALANA PAY AYIRAN VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde, halkın eğitim ve öğretimi ile ilgili hizmetler genellikle vakıflar tarafından üstlenilmiştir. Başka bir deyişle, halkın eğitim ve öğretimine devletin bütçesinden doğrudan pay ayrılmamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı geneli dikkate alındığında vakıflara ait giderlerin % 28, 16'sı eğitimle ilgili kuruluşların masraflarına tahsis edilmiştir (Yediyıldız, 2003: 207) .

18. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde örgün öğretim ve eğitim veren kuruluşlar arasında okullar (mektepler) ve medreseler yer alırken halk eğitimi ve öğretiminde camiler ve zaviyeler öne çıkmaktaydı (Yediyıldız, 2003: 207-224). Tipik bir Osmanlı şehri olarak Tokat da bu yapılanmaya büyük ölçüde uymaktaydı.

18. yüzyıl Tokat vakıflarından derslik yapımına bir, müderrise dört, medrese talebelerine yedi, kuran ve tecvid dersi verenlere iki, danışmende bir vakıf tahsisat ayırmıştır. Ayrıca bir vakıf sahibi de kitaplarını Ali Paşa Camii'ne bağışlamıştır.

IIa. Sıbyan Mektepleri'ni Destekleyen Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri çoğunlukla günümüz ilköğretim kuruluşlarının işlevini yüklenmiş gözükmektedir (Hızlı, 1999: 207-217). Yerli ailelerin çocuklarının tamamına açık bulunan ve pek çoğu yalnız bir sınıftan ibaret olan bu okullarda hace-i mektep yani mektep hocası denen bir öğretici, çocuklara okuma yazama becerisi kazandırma, Kuran eğitimi verme ve İslam dininin uygulanması için gerekli bilgileri kazandırmakla sorumlu tutuluyordu. Bazı sıbyan mekteplerinde muallimin halife-i mektep adı da verilen bir yardımcısı bulunurdu. Söz konusu okulların öğretmenleri ücretlerini vakıfların kendilerine ayırdıkları tahsisattan sağlamaktaydı. Zaman zaman kisve baha adı altında öğretmenlere elbise bedeli de ödenebilmekteydi. Bu okullara devam eden öğrencilerin de ekseriyeti vakıflar tarafından desteklenebilmekteydi. Bazı Osmanlı vakıflarının bu okulların öğrencilerine bahar gezileri düzenlemeleri için bile tahsisat ayırdığı tespit edilmiştir (Yediyıldız, 2003: 207-210).

Tokat'ta 18. yüzyılda mahalleler nezdinde çok sayıda sıbyan mektebi vardı. Fakat vakfiyeler üzerinde yaptığımız çalışmalarda yalnız bir sıbyan hocası ile ilgili kayda rastlanmıştır. Bu kayıt Ahmed Kızı Fatıma'nın vakfiyesindedir. Bu vakfiyede Sıbyan Muallimi Ali Efendi'nin adı geçmektedir ve kendisine mütevellilik verilmektedir. Fakat bu kişinin hangi sıbyan mektebinde muallim olduğu açık değildir. Ancak sıbyan mekteplerinin yaygınlığı dikkate alındığında Kaya Mahallesi'nde var olan bir mektepte muallim olduğu düşünülebilir.

Ahmed Kızı Fatıma Hanım Vakfı

Kaya Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hanım, H. 1211/M. 1797 tarihli vakfiyesinden görüldüğü kadarıyla aynı mahalledeki evini ve Çay Mahallesi'nde bir bağını malından ayırarak vakfetmiştir (TŞS. 2: 139-140). Vakıf mütevelliliği hayatta olduğu müddetçe Fatıma Hanım, onun ölümü halinde ise damadı el-hac Mehmed bin Abdullah'ın uhdesinde olacaktı. Vakıf şartları arasında mübarek gecelerde üç İhlâs ve bir Fatiha suresi okunması, her sene bir hatm-i şerif indirilmesi ve sevabının Fatıma Hatun'un ruhuna hediye edilmesi de bulunuyordu.

Vakfın diğer şartları içerisinde Mehmed bin Abdullah'tan sonra mütevelliliğin Sıbyan Muallimi Ali Efendi ibn-i Mustafa'ya ait olması da yer alıyordu. Onun nesli tükendiğinde Alaca Mescid Camii'nde imam olanlar mütevellilik görevini yerine getirecekti. Bu durum sıbyan mektebi hocalarının halk nezdinde güvenilir kişiler olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Iİb. Zaviyeleri Destekleyen Vakıflar

Zaviye, tekkenin küçüğüne verilen isimdir. Şehir ve kasabaların ekseri üçra yerlerinde olan zaviye, hücre, küçük oda anlamına geldiği gibi mecazi olarak dünya, alem yerine de kullanılmaktadır. Bu küçük tekkelerin şeyhlerine zaviyedar; bu zaviyelerde oturan dervişlere ise zaviye-nişin, seccade-nişin ya da post-nişin denebilmekteydi (Pakalın, 1983c: 648). Zaviyeler dini, ticari amaçlara hizmet verebildikleri gibi eğitim işlevleri de yüklenebilmekteydiler. İncelediğimiz vakfiyelerde Hamza Bey Zaviyesi ile ilgili bir kayda rastlanmıştır. Bu kayıt, Hüseyin Efendi oğlu Abdürrahim Efendi'ye aittir. Bu kişi, Hamza Bey zaviyesinde seccade-nişindir; yani derviştir. Vakıf gelirlerinden bir kısmını zaviyede nasihat ve vaaz edenlere tahsis etmiştir. Ayrıca, aynı zaviyede bulunan iki danışmende aylık belirli bir miktar burs verilmesini de şart koşmuştur.

Hamza Bey Zaviyesi, Çekenli Mahallesinde bulunan mescit etrafında yer alan türbe, imaret ve camiyle aslında bir külliye oluşturmaktaydı. Kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, külliye içerisindeki mescit, 1412'de Çelebi Mehmed'in Amasya'da hüküm sürdüğü yıllarda Hamza Bey b. Biçar tarafından yaptırılmıştır (Tokat İl Yıllığı 1973: 65; Şimşirgil 1990: 104).

Hüseyin Efendi Oğlu Eş-şeyh El-Hac Abdurrahim Efendi Vakfı

Vakfın kurucusu Hamza Bey Zaviyesi'nde seccade-nişin olan Fahrü'l-meşayih'l-kiram Abdurrahim Efendi ibn Hüseyin Efendi'dir (TŞS. 10: 33). H. 4 Evahir 1150/ M.18-28.08.1737 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla Abdurrahim Efendi, Mihmad Hacib Mahallesi'nde bulunan biri bakkal diğeri nalbant olmak üzere iki dükkanını ve yirmi kuruş nakit parayı malından ayırarak vakfetmiştir. Vakıf şartlarında belirtildiği şekliyle, Abdurrahim Efendi, kendisi hayatta oldukça vakfa kendisinin, ölümü halinde dükkânlara evlatları ve daha sonra onların evlatlarının ve nihayet yirmi kuruş nakde ise Hamza Bey Zaviyesi'nde şeyh olanların mutasarrıf olacağını belirtmiştir.

Vakıf mütevellilerinin dükkânları kiraya vermesi ve gerekli durumlarda dükkânların bakım ve onarımını yaptırması, ayrıca bakkal dükkânı kirasından Hamza Bey zaviyesinde bulunan iki danışmende her ay birer rub' vermesi de vakfın şartları içerisinde yer almıştır. Dükkânın kirasından kalan kısmın ise vakıf sahibinin evlatları arasında bölüştürülmesi istenmiştir.

Zaviyede şeyh olanlara ise ellerinde bulunan yirmi akçeyi işletip her sene kandil gecelerinde halka vaaz vermeleri şart koşulmuştur. Bunun karşılığında da söz konusu paradan hasıl olan nemanın bir rub'una mutasarrıf olabilecekleri ifade edilmiştir. Öte yandan, bu vaaz ve nasihatlerden hasıl olacak sevabın vakıf sahibi Abdurrahim Bey'in annesi merhume Fatma bint-i el-hac Mehmed'in ruhuna hediye edilmesi de vakıf şartları arasında belirtilmiştir.

Vaaz ve nasihat konusu aslında Osmanlı camilerinin de temel işlevlerinden biriydi. Ücretleri vakıflar tarafından karşılanan, *kürsü şeyhi* de denen vaizlerin büyük bir çoğunluğu aynı zamanda birer tarikatın şeyhi konumundaydı. Vaizlere, zaman zaman vaaz ettikleri güne göre de isim verilebilmekteydi: *Pazartesi vaizi* gibi. Cuma günü vaiz verenler ise ayrı bir öneme sahipti. Çünkü Cuma

namazı vaaz verebilmek hasebiyle daha fazla insana hitap etme şansına sahip oluyorlardı (Yediyıldız, 2003: 219-220).

Vakfın bir diğer gelir kaynağı olan nalbant dükkânı kirası ile ilgili de her sene üç vukıyye şem-i asel (balmumu) satın alınıp müteveli eliyle Kazabad kazasında bulunan Bireb-i Kebir, Bireb-i Sagir ve İbisse köylerinde bulunan camilerde Berat gecesinde yakılması şartı konmuştur. Arta kalan nemanın vakıf sahiplerinin evlatları arasında bölüştürülmesi istenmiştir. Bu işten ortaya çıkan sevabın vakıf sahibinden daha önce ölmüş bulunan azatlı cariyesi Ayşe binti Abdullah'a hediye edilmesi de şartlara eklenmiştir. Son olarak vakıfla ilgili şartların ortadan kalkması durumunda vakıf gelirlerinin Tokat fukarasına harcanmasına işaret edilmiştir.

İİc. Medreseleri Destekleyen Vakıflar

10. ve 11. yüzyıllarda ilk İslam medreseleri heteredoks olarak ifade edilen doktrinlere karşı mücadele etmek ve Sünni doktrini desteklemek üzere kurulmuştur. Daha sonra, halifeler ve Müslüman toplumun ileri gelen ve zengin şahısları İslam ülkelerinde çok sayıda medrese inşa ettirmişlerdir. Bu medreselerde ilke olarak, kurucularının inancını ve mezhebini esas alan İslam araştırmaları okutulmuştur. Osmanlılar ise, yeni bir imparatorluğun temellerini attığı zaman, diğer Müslüman devletlerin onlara terk etmiş oldukları birçok medrese bulmuşlardır ve bu müesseselerin kurucularının tespit ettikleri kuralları büyük ölçüde korumuşlardır. 1330'da Orhan Bey'in İznik'te ilk Osmanlı Medresesi'ni açmasından itibaren, Osmanlı Türkleri de ya müstakil olarak ya da külliyelerin bir parçası biçiminde gerek Anadolu'da gerekse de Rumeli'de çok sayıda medrese kurmuştur (Yediyıldız, 2003: 210-212). Tokat'ta Danişmentlilerin şehre hâkim olmasından itibaren medreselerle tanışan Anadolu kentlerinden biri olmuştur.

Her medresede zorunlu olarak bir müderris bulunmaktaydı. Müderrisin başlıca görevi, vakfiyelerde belirtilen şartlara göre akli ve nakli bilimler; başka bir ifadeyle, dini bilimler (ulum-ı şeriye) ve dini anlamaya yardımcı olan alet bilimleri (ulum-ı aliye) ve faydalı bilimler (ulum-ı nafia) okutmaktı. Medrese öğrencilerinin bir kısmı leyli (yatılı-gececi) olup medrese hücrelerinde (oda) kalıyorlardı. Diğerleri ise nehari (gündüzlü) olup yalnız dersleri takip ediyorlardı. Bazı medreselerde, talebeler içinden daha kıdemli olan ve muid adı verilen bir kişi müderrise yardım ediyordu. Bu işlevi bazen danişmendler üstleniyordu. Danişmendler, medrese eğitimini tamamlamış bilim

adamları olup, müderris olabilmek için yedi sene beklemeyi ve araştırma yapmayı göze alan kişilerdi.

Kamusu'l-a'lâmda Tokat'ta 15 kadar medresenin mevcudiyetinden bahsedilmektedir (Şemseddin Sami 1316: 1691). Ahmed Şimşirgil 16. yüzyılda Tokat'la ilgili yaptığı doktora tezinde bunlardan önemli saydığı 7 tanesi hakkında bilgi vermektedir. Bunlar Yağbasan Medresesi (Çukur Medrese), Hisariye Medresesi (Gül, 1997: 46; Bilge, 1984: 195), Gök Medrese, Hacı İvaz Paşa Medresesi, Düzboğan Medresesi, Mevlana Emir Medresesi ve Hacı Emir Medresesi'dir (Şimşirgil, 1990: 117-129). 1899-1900 yıllarına gelindiğinde Tokat Merkezi'nde 15 medrese olduğu anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1302: 457). Bu medreseler arasında Tekye (Soğukpınar Mahallesi), Albastan, Feyziye, Huruc, Yağbasan, Debbaghane, Mihmad Hacib, Cami-i Kebir, Esir, Hazariye, Şeteciler/Renciler, Gökdaire (Gökmedrese), Gülüd medreselerinin isimleri geçmektedir (Aktaş, 2009: 116). İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Tokat Kitabelerini sadeleştiren Mehmet Mercan ise 11 medresenin adını zikretmektedir. Bunlar: Gökmedrese, Çukur Medrese, Genç Mehmet Paşa Medresesi, Hisariye Medresesi, Horuç Medresesi, Hacı İvaz Paşa Medresesi (İyibaba köyü Tokat merkezde olamk üzere aynı adla iki medrese), Gülbahar Medresesi, Düzboğan Medresesi, Mevlana Emir Medresesi, Hacı Ömer Medresesi'dir (Uzunçarşılı, 2003: XXX). Bütün bu farklı rakamlar ve isimler göstermektedir ki Tokat medreseleri ile ilgili ciddi bir çalışmaya gereksinim vardır. Bunun da tam olarak ortaya konabilmesi Tokat Şeriyeye Sicillerinin ve vakıf kayıtlarının bütünüyle gözden geçirilmesine bağlıdır. Ayrıca Tokat üzerine yapılan çalışmalarda Hatuniye Medresesi üzerinde fazlaca durulmamaktadır.

Hatuniye Medresesi, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun adına 1485'te yaptırdığı medresedir. Gülbahar, Meydan ve Sultaniye Medresesi olarak da anılmaktadır. Evliya Çelebi Gök Medrese'den başka Tokat'ta bu medresenin adını zikreder. Medrese ile beraber yapılan caminin kitabesindeki feyz kelimesi ebced hesabıyla 1485 tarihine işaret etmektedir. Bu medrese önemli Osmanlı medreselerinden biri olup; 1559'lara kadar 30'lu iken 1569'dan önce 40'lıya yükseltilmişti. 1653'ten önce de hariç payesine çıkmıştı. (Gül, 1997: 80; Uzunçarşılı, 1988: 11-18).

Ali Oğlu Terzi El-Hac Mehmed Vakfı

H. 1156/M. 1744 tarihli vakfiyesine göre, Hoca Ahmed Mahallesi sakinlerinden Terzi Hacı Mehmed bin Ali, Geyras mevkiinde Defterdar Bahçesi adıyla meşhur yerdeki bir parça bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir (TŞS. 23: 42-43). Vakıf mütevelliliğine Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed getirilmiş ve onun ölümü durumunda vakıfla ilgili tasarruf oğullarına bırakılmıştır. Yine, vakıf şartları içerisinde Mehmed Çelebi'nin soyunun tükenmesi halinde vakıf mütevelliliğinin Çukur Medrese olarak da anılan Yağıbasan Medresesi'nde müderris olanlara geçeceğine değinilmiştir.

Yağıbasan Medresesi, Danişmentli hükümdarlarından Nizameddin Yağıbasan (öl. 1166-1167) tarafından yaptırılmıştır. Tokat'ta açılan ilk medrese olma özelliğine sahiptir. İlk kitabesi mevcut olmadığından yapılış tarihi hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Tamir kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu hükümdarlarından II. İzzeddin Keykavus'un ilk saltanat döneminde yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır (Şimşirgil, 1990: 118; Gül, 1997: 32-33).

Müteveli olanlardan ilk olarak istenen şey: Söz konusu bahçenin kira gelirinden her yıl onar guruş ayrılıp, bununla bahçeye meyve fidanı dikilmesidir. Bahçenin arta kalan gelirinin beşte birinin Medine-i Münevvere fakirlerine yollanması şart koşulmuştur. Beşte birlik kısım mütevellilik ücreti olarak ayrılırken, kalan kısmın Çukur Medrese talebelerine dağıtılmasına işaret edilmiştir. Bir çeşit bursa kavuşan bu öğrencilerden ise Kuran-ı Kerim okuyup sevabını önce Hz. Muhammed'in, sonra vakıf sahibinin analarının ve geçmişlerinin ruhuna hediye etmeleri istenmiştir.

Tokat'la ilgili vakıflarda bir şeyin sevabının hediye edilmesi durumunda çokça *valideyn* (iki anne) ibaresi çıkmaktadır. Bu ifadeden asla, o kişinin iki annesi olduğu çıkarılmamalıdır. Burada iki anneden kasıt, kişinin kendi öz annesi ile kayınvalidesi olmasıdır.

Hacı Ömer Efendi Kızı Saliha Hatun Vakfı (Cemal Yahya Medresesine)

Soğukpınar Mahallesi sakinlerinden Saliha Hatun H. 1185/M. 1772 tarihli vakfiyesinde belirtildiğine göre, Penbeciler Sokağı'nda bulunan bir penbeci (pamukçu) dükkânının yarı hissesini malından ayırıp vakfetmiştir (TŞS. 1: 328). Vakfiyesindeki şartlara göre: Dükkânın kirasından Saliha Hatun'un hissesine düşen pay üç eşit parçaya ayrılacaktı. Üçte birlik paya Cemal Yahya Medresesi'nde müderris olanlar

mütevellilik karşılığı sahip olacaktı. Arta kalan üçte ikilik pay aynı medresede eğitim gören talebelere dağıtılacaktı. Talebeler de her gün ders bitiminde üçer İhlas ve birer Fatiha suresi okuyup, sevabını Saliha Hatun'un ve ebeveynlerinin ruhlarına hediye edeceklerdi.

Sarı Müftü Vakfı

Yaşmeydan Mahallesi sakinlerinden Sarı Müftü namıyla meşhur kişi Tokat şehir dışında Dikmenler mevkiinde bir bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir. H. 1189/M. 1775 tarihli vakfiyede yer alan vakıf şartlarına göre: Bahçe her yıl kiralanıp, bahçenin bakım ve onarımından sonra arta kalan nemayla senede üç taksit olarak Yağbasan Medresesi'nde bulunan 16 odada sakin ilim talebesine otuz altışar kuruştan toplam yüz sekiz kuruş verilecek, arta kalan para da müteveli payı sayılacaktı. Mütevellilik ise vakıf sahibi hayatta oldukça kendisinde, ölümü halinde ise erkek evlatlarında, onların soyu tükenirse kız evlatlarının evlatlarında ve eğer onların da nesli tükenirse Yağbasan Medresesi müderrisinde olacaktı (VGMA. Mf.580: 392).

Sinan Beyzade Hacı Ahmed Ağa ve Hanımı Afife Hatun Vakfı

Debbağhane-i Atik Mahallesinden Sinan Beyzade el-hac Ahmed Ağa bin es-seyyid Ali Ağa ve eşi Afife Hatun H. 1188/M. 1774 tarihli vakfiyede belirtildiği üzere Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde 1 evi, Suluhan isminde bir hanı, Doğancı mevkiinde üç çiftlik bir parça bağı, 1 kürkcü, 1 haffaf, 1 urgancı, 2 bakkal, 1 keçeci, 1 berber, 1 dikici, 1 kebabçı, 1 manav, 1 kundakçı, 1 kazancı, 1 hallac dükkanını, Çağa Gölü Mevkii'nde 1 bahçeyi, Huruş civarında iki bahçeyi ve bedestende 1 dolabı mallarından ayırıp vakfetmişlerdir (VGMA 222).

Vakıf şartlarına göre, Hacı Ahmed Ağa hayatta oldukça vakıf üzerinde kendisi, ölümü halinde ise eşi Afife Hatun mutasarrıf olacaktı. Vakıf mallar icara verilip ilk önce vakıf mallarının bakımı gerçekleştirilecek; ardından Berat gecelerinde Kızılımam Mescidi'ne mum alınıp verilecekti. Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde bulunan medresede okuyan talebelerin her bir hücrelerine yıllık ikişer vukiyye bezir yağı alınıp verilecekti. Her yıl Regaip, Berat ve Kadir gecelerinde fakir ve miskinlere yemek verilecek, vakıf sahipleri ve evlatlarının neslinin tükenmesi durumunda Tokat müftüsü müteveli olacaktı. İvaz Paşa, Cemal Yahya, Horuş, Gökmedrese ve Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde bulunan müderrisler ise nazır tayin edilecekti. Masraflardan artan gelirin 1/40'ı müteveliye, 1/40'ı müderrislere, arta kalan pay ise adı geçen medreselerde okuyan talebelere dağıtılacaktı.

İncelediğimiz vakfiyelerde *Gök Daire* olarak da anılan *Gökmedrese* için *Pervane Külliyesi* yakıştırmaları da yapılmaktadır. Meydan Mahallesiinde bulunan ve yakın zamana kadar müze olarak kullanılan bu tarihi yapı, üzerinde en çok tartışılan Selçuklu eserlerinden birisidir. Kitabesi kayıptır; ancak 1277 yılında Muineddin Pervane tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Son Selçuklu vezirlerinden biri olan Muineddin Tokat'ta yaşaması nedeniyle bu şehrin imarına önemle eğilmiştir. Yaptırdığı hamam da Tokat'ta meşhurdur. Muineddin Pervane Moğollar tarafından öldürülmüştür. Onun ölümü sonrası medresenin hangi amaçlar için kullanıldığı belli değildir. Ancak Osmanlılar zamanında özellikle 18. yüzyıla kadar tekke, bir odası Bimarhane ve bir odası da türbe olarak kullanılan medresenin Osmanlı son dönemlerinde şifahane ve göçmen barınağı olarak kullanıldığı da aşikârdır. Halk arasında içindeki türbeye izafeten *Kırkızlar Medresesi* diyenler de vardı. Süheyl Ünver ise Selçuk Tababeti isimli eserinde burayı Pervane Bey Darüşşifası olarak göstermiştir. Binanın bir çeşit hastane olarak kullanıldığını gösteren çok sayıda belge mevcuttur. Bütün bu veriler Gökmedrese'nin hem bir medrese hem de devrinin bir şifa kurumu olarak faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır (Yavi, 1986: 40-44).

Nasuh Oğlu Mustafa Vakfı

H. 1196/M. 1781 tarihli vakfiyede belirtildiğine göre, esasen Ortapare kazasına bağlı Emir Said adında köyün ahalisinden olup Tokat'ta Sofular Mahallesiinde sakin Mustafa bin Nasuh Alaca Mescid'in güney kapısı üzerinde ilim talebesi için altı oda ve bir derslik yapılması için gerekli parayı malından ayırmıştır. Odalarda ilim öğrencilerinin kalması ve ilimle uğraşması; derslikte ve yine derslik odasında ulemadan bir kişinin bulunmasını da vakfın başlıca şartı olarak vakfiyesine yazdırmıştır (VGMA. Mf. 578: 17/9).

Alaca Mescid, III. Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklularında müstevfi görevini yerine getiren Abdülaziz bin İbrahim tarafından 1300 yılında yaptırılmıştır. Mescid, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a ait kuvvetlerin Tokat'ı yağma ve tahrip

ettiği sırada büyük ölçüde harap olmuştur ve bu yağma hadisesinden sonra mescitten geriye yalnızca üzerinde Selçuklu dönemi kitabesinin de yer aldığı minare kalmıştır. Bu durum mescit üzerinde bulunan ikinci kitabeden anlaşılmaktadır. 1506 tarihli bu kitabeye göre, mescit, İkinci Bayezid zamanında Şah İsmail'in Tokat'a saldırısı sırasında şehit düşen Abdurrahman b. Ahi Eda'nın ruhu için tamir ettirilmiştir (Şimşirgil, 1990: 108). Evliya Çelebi, bu camiyi "Küçük Minareli olarak da nitelemiştir (Evliya Çelebi, 1314: 58-59). Mescidin avlusunda Alaca Çeşme adıyla bir de çeşme bulunmaktaydı. Çeşmenin kitabesinde Selçuklu Hükümdarlarından Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kara Arslan diye biri tarafından 1282 senesinde yaptırıldığı yazılıdır.

Abdullah Kızı Zeynep Hatun Vakfı

Hacı İvaz Paşa Mahallesi sakinlerinden Zeynep Hatun, H. 1211/M. 1796 tarihli vakfiyesinden görüldüğü kadarıyla Çay Mahallesi'nde bulunan bir parça bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir. Vakıf şartlarına göre: Söz konusu vakfa hayatta olduğu müddetçe kendisi, ölümü halinde kocası Es-seyyid Hasan Efendi, onun da ölümü halinde erkek evlatları ve onların evlatları, onların da ölümü durumunda kız çocuklarının soyu mutasarrıf olacaktı. Soyun bu yönüyle de tükenmesi halinde Alaca Mescid Medresesi'nde müderris olanlar mütevellilik görevini üstlenecekti. Müteveli olanlar, vakfa konu bahçenin yıllık kira gelirinden her sene bir vukıyye şem-i asel satın alıp her Berat Gecesi'nde Alaca Mescid'de yakacaklardı. Arta kalan kira geliri Alaca Mescid Medresesi'nin müderrisi ve talebeleri arasında dağıtılacaktı. Müderris ve talebeler de buna karşılık her Cuma Kuran (aşr-ı şerif) okuyup, sevabını vakıf sahibesinin ve ebeveynlerinin ruhlarına hediye edeceklerdi (TŞS. 2: 78-79).

Hacı İvaz Paşa, 15. yüzyılların başlarında Tokat taşrasında sübaşı idi (Gül, 1997: 45). Hacı İvaz Paşa'nın 1407'de Tokat merkezinde yaptırdığı bir medrese vardı. Aynı tarihlerde Hacı İvaz Paşa, İyibaba Köyü'nde de bir medrese yaptırmıştı. Çelebi Mehmed ve İkinci Murad devirlerinde vezirlik de yapmış olan İvaz Paşa, birçok hayır eseri vücuda getirmiştir. Bunlardan biri de Bursa'da yaptırdığı medresedir (Baltacı, 1976: 263).

Cin Ali Kızı Ayşe Hatun (Yeni Daire Medresesi'ne Meşrut) Vakfı

H. 1211/M. 1797 tarihli vakfiye Ayşe Hatun adınadır. Şucaeddin Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun aynı mahallede bulunan bir evi ile Taşnerdiban Mahallesi'ndeki bir evini malından ayırarak vakfetmiştir (TŞS. 2: 134-135). Vakıf şartlarına göre: Ayşe Hatun hayatta oldukça kendisi, ölümü durumunda Hasan Efendi diye biri mütevellî olacaktı. Söz konusu evlerin kirası hayatta oldukça Ayşe Hatun'un, ölümü halinde ise Hasan Efendi'nin olacaktı. Ayşe Hatun bu iki ev dışında 300 kuruş nakit parasını da vakfetmiş ve bu paradan ortaya çıkacak nemanın Perviz Sokağı'nda bulunan Yeni Daire Medresesi'nde beş odada sakin talebeye her ay 20'er para olarak dağıtılmasını, kalanının ise Müderris es-seyyid Hasan Efendi'nin olmasını istemiştir. Hasan Efendi öldüğü takdirde evladından âlim ve fazıl olanların mütevellîliği sürdürmesi de şartlara eklenmiştir. Şayet Hasan Efendi'nin soyu tükenecek olursa kadı tarafından hak eden bir mütevellînin iş başına getirilmesi de yerine getirilmesi gerekli şartlardan biriydi.

Daire tabiri büyük bir bina içerisinde birkaç odadan ibaret olup bir şahsın, bir aile veya bir heyetin oturmasına mahsus bir ev gibi bütün müstemilatı haiz, ayrılmış bir kısım hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983a: 388). Tokat'ta 18. yüzyıla özgü bir biçimde bazı medreseler için de daire tabiri tercih edilmiştir. Vakfiyelere bakıldığında Gökmedrese yerine Gök Daire tabiri dikkat çekmektedir. Bu tabirin yalnız Tokat'a özgü olmadığı da açıktır. Bir örnek olması bakımından Konya ili sınırları içerisindeki Tayş Daire Medresesi tabiri ile karşılaştırma yapmak mümkündür (Uz ve Işık, 2010).

Abdulcebbar-zâde Kerimesi, Ahmed Paşa Kızı Ayşe Hanım (Hanım Dairesi Medresesi) Vakfı

Tokat'ta Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi'nde Ayşe Hanım ibneti Ahmed Paşa H. 1213/M. 1798 tarihli vakfiyesinde açıklandığı üzere dört hücre, iki dükkan, bir miktar bahçe, suyu ve müstemilatıyla birlikte Hanım Dairesiadıyla bir medrese inşa ettirmiştir (VGMA. Mf. 590: 197-198; TŞS. 4: 59). Ayşe Hanım, Mahmud Paşa Mahallesi'nde bir bahçesini ve şehir dışında Çağagölü mevkiinde bir bahçenin yarısını vakfetmiştir. Kendisinden sonra mütevellî olarak şart kıldığı es-seyyid el-hac Mehmed Efendi'yi kendisine vekil de tayin eden Ayşe Hanım, bahçelerin kiraya verilmesini, ortaya çıkacak kiranın üçte birinin tedris yaptığı müddetçe Mehmed Efendi'ye ait

olmasını istemiştir. Kiradan gelen paranın üçte birlik kısmının ise medresede eğitim gören talebelere paylaştırılmasını uygun görmüştür. Talebeden her gün ders bitiminde üç İhlâs, bir Fatıha suresi okumasını ve sevabını kendi ruhuna hediye etmesini de şartlar arasında zikretmiştir.

Süleyman Kızı Emine Vakfı

H. 1213/M. 1799 tarihli vakfiyesinde, Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Süleyman, aynı mahallede bulunan bir ev ve bahçesini vakfedip; mütevelliliğin hayatta oldukça kendisine, ölünce eşi Hüseyin bin Hasan'a ve onun da ölmesi halinde evlatlarına ait olmasını şart koşturmuştur (TŞS. 4: 118). Evlatlarının soyu tükenirse mütevellilik Perviz Sokağı'nda bulunan Perviz Medresesi müderrisine geçecekti. Müteveli ev ve bahçeyi kiraya verip, kira geliriyle önce evin bahçesinde bulunan su kuyusunun tamir edilmesi ve evin diğer ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir. Fazla paraya da mütevelliliğine karşılık olarak müderrisin sahip olmasını şart kılmıştır.

İİd. Kütüphane, Kitap ve Kitaplıklarla İlgili Olan Vakıflar

18. yüzyıl Osmanlı kütüphaneleri dört grupta değerlendirilmektedir: Cami kütüphaneleri, zaviye kütüphaneleri, medrese kütüphaneleri ve son olarak da müstakil kütüphaneler (Yediyıldız, 2003: 224 vd.). III. Ahmed'in tahta çıkışından (1703) itibaren İstanbul dışındaki Osmanlı şehirlerinde yeni kurulan birçok kütüphanenin yanında, daha önce kurulmuş hayır kurumlarına kitap vakfı şeklinde kütüphane koleksiyonlarını zenginleştirmeye yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. 18. yüzyıl padişahlarının çoğu bu tip faaliyetlere destek vermiştir. Örneğin Bursa'da 1786 senesinde Abdullah Münzevi, kitaplarını Bursa Ulu Camii'ne vakfetmiştir (Erünsal, 1988: 69, 112). Bursa'daki Münzevi örneğinde olduğu gibi Tokat'ta da Kayseri Eski Kadısı es-seyyid Mustafa Efendi kitaplarını Ali Paşa Camii'ne vakfetmiştir. İlmiye sınıfından Mustafa Efendi'nin vakfı ile ilgili vakfiyesinde, kitaplarının Ali Paşa Camii'nde bir dolapta muhafazası istenmektedir. Bu durum Tokat camilerinde kitaplıklar bulunduğunu gösteren önemli bir delildir.

Kayseri Eski Kadısı Es-Seyyid Mustafa Efendi Vakfı

H.1165/M.1752 tarihli vakfiyesinde Yaşmeydan Mahallesi sakinlerinden Kayseri Eski Kadısı Mustafa Efendi aynı mahallede bir evi, Nalbantlar Sokağı'nda bir nalbant dükkânını, Sulu Sokak'ta bir kasap dükkânının yarısını, Takyeciler Camii bitişiğinde bir dükkânını, Saraçlar Sokağı'nda bir saraç dükkânını, Meyvehane

Sokağı'nda bir manav dükkânını, Bakkallar Sokağı'nda bir bakkal dükkânını ve kendisine ait kitapları vakf etmiştir (SVBMA. 4: 10-11).

Vakıf şartları içerisinde Mevlit Kandili'nde bazı hafızların ve fakirlerin davet edilip Kuran ve Mevlit okutturulması, hasıl olan sevabın vakıf sahibinin annelerinin ve dinlemeye gelen fakirlerin geçmişlerinin ruhlarına hediye edilmesi dışında Samyeri Mahallesi Mescidi'nde merhume annesinin yaptırdığı şamdanda üç kıyye şem-i asel yakıtılması hususuna da yer verilmiştir. Vakıf sahibi, kitaplarının ise Ali Paşa Camii'nde yaptırılacak bir dolaba konmasını ve korunmasını da vasiyet etmiştir.

Ali Paşa, 16. yüzyıl içerisinde otuz sene beylerbeyilik görevi yapan bir Osmanlı paşasıdır. Temerrüd Ali Paşa namıyla da tanınır. Aslen Bosnalı olup Enderun'da yetişmiştir. Temerrüd lakabı kendisine inatçı bir şahsiyet olmasından dolayı verilmiştir. Erzurum Beylerbeyi olduğu sırada Ali Paşa tarafından yaptırılan önemli hayır eserlerinden biri de Tokat'taki Ali Paşa Camii'dir. Caminin 1577 senesinden biraz evvel bitirildiği tahmin edilmektedir. (Afyoncu, 2001: 1007-1033).

İİe. Camilerde Yürütülen Eğitim Öğretim Faaliyetlerini Destekleyen Vakıflar

Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki cami kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitlere verilen isimdi. Daha sonra, içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise mescit olarak anılmaya başlanmıştır. Mescit, Arapçada "eğilmek, tevazu ile alnını yere koymak" manalarına gelen sücud kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekan isimdir. İslam devletlerinde camiler ilk dönemlerden itibaren siyasi, kamusal ve asker birçok işlevi yerine getirdikleri gibi yolcu konaklaması, eğitim ve kitap gibi sosyal hizmetleri gideren kuruluşlar olma özelliklerine de sahip olmuşlardır (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Osmanlı İmparatorluğu'nda medreseler her ne kadar örgün eğitim en önemli parçası ise, yaygın eğitimde de camiler önemli bir yere sahipti. Camilerde bilhassa kuşluk ve ikinci vakitlerinde halka açık dersler verilmekteydi (Şeker 2012: 174-203). Camiler, yaş grupları arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın, çok daha geniş bir kitlenin eğitimine katkıda bulunmaktaydı. Camilerde her vatandaşın kutsal ilimleri öğrenme hakkı vardı. Yalnız bu ilimleri okutmakla görevli öğretim elemanları

atanması örnekleri Osmanlı'da sıkça görülmektedir. Ekserisi bizzat vakıf kurucuları tarafından ismen tayin edilmiş olan bu öğretim elemanlarının çoğu Salı ve Cuma hariç her gün çalışmaktaydı (Yediyıldız, 2003: 218-220). Ne var ki bu konuda 18. yüzyılda Tokat'a ait elimizdeki tek vakfiye örneği bunun tersi bir durum arz etmektedir. Şöyle ki: Vakıf sahibi camide verilecek dersin Salı ve Cuma günleri olmasını istemiştir.

Fahrü'l-Meşayih Mehmed Emin Efendi Vakfı

H.1167/M. 1754 tarihli vakfiyesine göre: Yarahmed Mahallesi sakinlerinden Mehmed Emin Efendi, aynı mahallede bulunan fırını, bahçesi ve avlusu olan evini vakfetmiştir. Vakfın şartlarına göre: Kendisi hayatta olduğu müddetçe Salı ve Cuma günleri Takyeciler Camii'nde Kuran dersleri verecek ve yaşadığı müddetçe evde kendisi oturacaktı (TŞS. 11: 116). Ölümü durumunda erkek evlatları ve onların soyundan gelenler aynı şekilde haftanın iki günü Kuran ve tecvit dersi vermeye devam edecek; hâlihazırda vakıf sahibinin karısı olan Ümmü Gülsüm bint-i Yusuf'la aynı evi paylaşacaklardı. Şayet vakıf sahibinin erkek evlatlarının nesli tükenecek olursa; Haremeynü's-şerifeyn vakıflarından olup hayrat sahiplerinden Matbah-ı Amire eski emini el-hac Halil Efendi'nin vakıflarından almak üzere berat gereği adı geçen camide şeyh olanlar günlük beş akçe karşılığı iki günlük eğitim işini devam ettirecekler ve vakfa konu evde oturma hakkına sahip olacaklardı.

Takyeciler Camii, Takekçiler ya da Tekyeciler Camii olarak da anılmaktadır. 1576 tarihli evkaf defterinde Cami-i Hatun tabiri de kullanılmıştır. Evliya Çelebi cami için, Attarlar içinde *Takyeciler Camii*, yüksek kubbeler, uzun minare ve mavi kurşunla örtülü mamur bir cami demektedir. İlk kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi net değildir. Çok kubbeli yapısından dolayı 15. yüzyıl Osmanlı mimarisinin genel karakterlerini taşımaktadır. 1939 depreminden sonra ve 1964-65'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Takyeciler Camii, Sulu Sokak'ta Yağıbasan Medresesinin kuzeyinde yer almaktadır (Şimşirgil, 1990: 97; Uysal, 1987: 337-343).

III.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

18. yüzyıla ait Tokat vakfiyelerinde diğer alanlarla birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri için toplam 13 vakıf kurulmuştur. Bu vakıflardan bir kısmı eğitim-öğretim görevini yürüten kişilere gelir sağlarken bir bölümü de eğitim kurumlarının bazı

ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir. Vakıfların bir takım kaynakları ise eğitim kurumlarının inşasına ve öğrencilere burs olarak aktarılmıştır. 28 vakıftan 13'ünün eğitime katkı sağlaması önemlidir ve Tokat'ta 18. yüzyılda eğitim-öğretim faaliyetlerinin farklı sosyal kategorilerden imkânı olanlar tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır. Öte taraftan bu yüzyılda Tokat'ta önceki yüzyıllarda ve sonraki yüzyılda adı geçmeyen medreselerin varlığı da dikkat çekicidir. Örneğin, vakfiyelerde Yağbasan (Çukur Medrese) Medresesi gibi kökleri Danişmentlilere kadar uzanan bir medresenin 16 odası bulunduğu gibi bir bilgiye ulaşabildiği gibi Perviz Medresesi, Cemal Yahya Medresesi, Alaca Mescid Medresesi, Yeni Daire Medresesi ve Hanım Dairesi Medresesi gibi söz konusu yüzyıla özgü medreseler hakkında veriler de elde edilebilmektedir. Özetle belirtmek gerekirse vakfiyelerde Yağbasan, Gökmedrese, İvaz Paşa gibi önceden de varlığı kayıtlı medreseler bir grubu teşkil ederken Cemal Yahya, Debbaghane-i Atik, Horuş, Alaca Mescid, Yeni Daire, Hanım Dairesi ve Perviz Medresesi ikinci grubu teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, 18. yüzyıl vakfiyeleri Tokat'taki on medrese hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı topraklarının giderek daraldığı ve vakıf sahiplerinin önemli bir kısmının ülke genelinde mallarını güvence altına almak için zürri yani ailevi vakıflara geçmeye yöneldiği bir dönemde Tokat'ın 18. yüzyıl vakıflarında eğitim faaliyetlerinin bu denli yer tutması ve hatta Tokat'ta yeni medreselerin kurulması şehrin o dönemdeki ekonomik canlılığının ve kültürel gelişmişliğinin bir ifadesi olmalıdır. Tokat Osmanlı döneminde idari, askeri, sosyal, ekonomik, ticari ve ilmi bakımdan 17. yüzyıldan itibaren önemli bir merkez haline gelmiş ve bu özelliğini 19. yüzyıl boyunca da sürdürmüştür. Batılı tarihçi Donald Quataert 19. yüzyıl Tokat'ını bir Avrupalıdan aktararak şu şekilde nakletmektedir: "Tokat, Küçük Asya'nın Manchester'ıdır". Bugün, Türkiye'nin orta halli şehirlerinden Tokat 17. ve 19. yüzyıl arasında gerçekten Osmanlıların ve dünyanın önemli bir üretim ve ticaret merkezi olmuş; bu konudaki kazanımlarını da eğitim vb. sosyal alanlara harcamaktan hiç çekinmemiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a)Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA. M. 386, s. 56-57; VGMA. Mf. 484, s. 448-449; VGMA. Mf. 742, s. 338; VGMA. M. 735, s. 274; VGMA. 628, s. 242/228; SVBMA. Berevat ve Vakfiye Defteri No: 4, s.10-11; VGMA, 739, s. 172-173; VGMA. 580, s. 392/220; VGMA. Mf. 578, s. 17/9; VGMA. M. 590, s. 197-198, VGMA. 222.

b)Tokat Müzesi Perakende Arşivi

Defter No: 16, s. 20.

c)Tokat Şeriye Sicilleri (TŞS)

TŞS. 22, s. 36; TŞS. 12, s. 75-76; TŞS. 10, s. 33; TŞS. 10, s. 31; TŞS. 23, s. 42-43; TŞS. 11, s. 116; TŞS. 1, s. 328 ve 297-298; TŞS. 12, s. 103-104; TŞS. 10, s. 112; TŞS. 2, s. 78-79; TŞS. 2, s. 134-135; TŞS. 2, s. 139-140; TŞS. 3, s. 72; TŞS. 3, s. 81; TŞS. 4, s. 11; TŞS. 4, s. 59; TŞS. 4, s. 96; TŞS. 4, s. 118.

Kitaplar, Makaleler, Sempozyum Bildirileri ve Ansiklopedi Maddeleri

Açıkel, A. (2003), “Tanizmat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler (1839-1880)”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27: 2, 253-265.

Açıkel, A. (2004), “Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14:2, 331-359.

Açıkel, A.; Sağırılı, A. (2005), Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını.

Afyoncu, E. (2001), “XVI. Yüzyıl Osmanlı Beylerbeyleri I Temerrüd Ali Paşa”, Belleten, LXV: 244, 1007-1033.

Aktaş, E. (2009), “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Baltacı, C. (1976), XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul: İrfan Matbaası.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

- Başol, S.; Düzbakar, Ö. (2009), "17. Yüzyılda Bursa'da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII: 1, 1-14.
- Beşirli, M. (2004), "Tokat Bakır Kalhanesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX: 1, 9-39.
- Beşirli, M. (2005a), *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını.
- Beşirli, M. (2005b), "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleken*, LXIX: 254, 161- 215.
- Beşirli, M. (2008), "17. ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçuklu'dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar ve Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliğı Yayını, 207-236.
- Bilge, M. (1984), *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Cinlioğlu, H. T. (1950), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II. Kısım, Tokat: Tokat Matbaası.
- Çelik, R. (1999), "Tokat Vakıfları (1757-1810)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Tokat.
- Erim, N. (1984), "18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1314), *Seyahatname*, V, İstanbul.
- Genç, M. (2000), "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 272-292.
- Gökbilgin, T. (1979), "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, 12/1, 403-412.
- Gül, A. (1997), *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Hanilçe, M. (2013), *1812-1813 Tarihli 16 Numaralı Tokat Şeriye Sicili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

- Hızlı, M. (1999), "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", Osmanlı, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 207-217.
- Kucur, S. S. (1993), "Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları: Vakfiyelere Göre", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Kurt, İ. (1996), Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mercan, M. (2002), "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", Tokat Kültür Araştırma Dergisi, 10: 17, 16-17.
- Önkal, A.; Bozkurt, N. (1993), "Cami", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7, İstanbul: 46-56.
- Özcan, T. (2002), "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı" Türkler, X, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 872-877.
- Özvar, E. (2002), "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999) Bildiriler, Ankara: TTK Yayını, 1605-1634.
- Pakalın, M. Z. (1983a-b-c), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I(a)-II(b)-III(c), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Quataert, D. (1999), Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salname-i Vilayet-i Sivas (1302).
- Sertoğlu, M. (1986), *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şeker, Ş. (2012), "Edebi Şahsiyetin Teşekkülünde Camii Derslerinin Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, 5: 22, 174-203.
- Şemseddin Sami (1316), *Kamusu'l-a'lâm*, III, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1317), *Kamus-ı Türki*, Der-saadet.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

- Şimşirgil, A. (1990), "Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Tokat İl Yıllığı (1973), Ankara.
- Tournefort, J. (2005), Tournefort Seyahatnamesi, İkinci Kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul.
- Tunca, A. (2000), "Vakfiyelere Göre Tokat Vakıfları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uysal, A. O. (1987), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildirileri, Ankara: 313-364.
- Uz, M. A.; Işık, A. (2010), "Eski Belediye Binası ile Hükümet Binası Arasındaki Bölge: Medreseler ve Camiler", Belgelerle Adım Adım Konya-Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Eki, 10:18, 19 Mayıs 2010 Konya.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003), Tokat Kitabeleri, yay. haz. Mehmet Mercan ve Mehmet Emin Ulu, Ankara.
- Yavi, E. (1986), Tokat, Tokat: Tokat Turizm Otelcilik AŞ Yayını.
- Yediyıldız, B. (1986), "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, 13, İstanbul: 153-172.
- Yediyıldız, B. (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

EK-1: Tokat Merkez’de 18. Yüzyıldaki Vakıflara Ait Mallar ve Vakıfların Tahsisatlarına Ait Tablo

Sıra	Vakıf Sahibi	Kaynak	Vakfa Konu Mal				Vakıf Tahsisatı			
			Konut	Ticari işletme	Bağ-bahçe-arsa	Nakit	Dini beklentiler	Sosyal Faaliyetler	Fukara	Eğitim Hizmetleri
1	Hamza Beşe-oğlu El-hâc Mehmed	VGMA. Mf. 386 s. 56-57, TŞS. 22, s. 36	1	3	-	-	X	-	-	-
2	Abdurrahman Efendi	VGMA. Mf. 484, s. 448-449.	-	1	-	-	X	-	-	-
3	Es-seyyid El-hâc Osman Kızı Havva Hatun	TŞS. 12, s.75-76.	1	1	2	-	X	X	-	-
4	Ebubekir Ağa-zâde El-hâc Mustafa Ağa Vakfı	VGMA. Mf. 742, s.338.	-	1	-	-	X	-	X	-
5	El-hâc Abdürrahim Efendi Vakfı	TŞS. 10, s. 33.	-	2	-	X	X	-	X	X
6	Abdullah Efendi Kızı Amine Vakfı	TŞS. 10, s. 31	-	2	-	-	X	-	X	-
7	Defterdar Atıf Mustafa Efendi Vakfı	VGMA. Mf. 735, s. 274.	-	1	-	-	-	-	-	-
8	Ali oğlu Terzi Hacı Mehmed Vakfı	TŞS. 23, s. 42-43.	-	-	1	-	X	-	X	X
9	Kayseri Eski Kadısı Es-seyyid Mustafa Efendi Vakfı	SVBMA. Beravat ve Vakfiye Defteri	1	6	-	-	X	-	X	X
10	Tokat Müftüsü Veliyüddin Mehmed	VGMA. Mf. 628, s. 242;	1	3	-	-	X	-	-	-

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

	Efendi ve Eşi Saliha Hatun Vakfı	VGMA. Mf. 628, s. 477.								
11	Fahrü'l- Meşayih Mehmed Emin Efendi Vakfı	TŞS. 11, s. 116.	1	-	-	-	X	-	-	X
12	Sünnetçi-oğlu Hacı Abdullah Efendi Vakfı	VGMA. Mf. 739, s.172-173.	2	16	3	-	X	-	X	-
13	Saliha Hatun'un Cemal Yahya Medresesi'ne Vakfı	TŞS. 1, s. 328.	-	1	-	-	X	-	-	X
14	Aleksan Mahallesi Sakinesi Yusuf Kızı Fatma Vakfı	TŞS. 12, s.103-104.	1	3	-	-	X	-	-	-
15	El-hâc Ahmed Ağa ve Eşi Afife Hatun Vakfı	VGMA. 222.	1	14	4		X	-	-	X
16	Sarı Müftü Vakfı	VGMA. Mf. 580, s. 392.	-	-	1	-	-	-	-	X
17	Abdullah Ağa- oğlu Osman Ağa (Cündi) Vakfı	Tokat Müzesi Defter No: 16	1	-	-	-	-	-	X	-
18	Nasuh oğlu Mustafa Vakfı	VGMA. Mf. 578, s. 17.	-	-	-	-	-	-	-	X
19	Es-seyyid İbrahim Ağa Vakfı	TŞS. 10, s.112.	1	-	1	-	X	-	-	-
20	Abdullah Kızı Zeynep Hatun Vakfı	TŞS. 2, s. 78-79.	-	-	1	-	X	-	-	X

21	Cin Ali Kızı Ayşe Hatun Vakfı	TŞS. 2, s. 134-135.	2	-	-	X	-	-	-	X
22	Ahmet Kızı Fatma Vakfı	TŞS. 2, s.139-140.	-	-	1	-	X	-	-	X
23	Zeynelabidin Kızı Zahide Vakfı	TŞS. 3, s.72.	1	1	-	-	X	-	-	-
24	Es-seyyid El- hâc Osman Alemdar Vakfı	TŞS. 3, s. 81.	-	1	-	-	X	-	-	-
25	Hasan Kızı Ayşe Vakfı	TŞS. 4, s. 11.	-	-	-	X	-	-	X	-
26	Ahmed Paşa Kızı Ayşe Hanım Vakfı	VGMA. Mf. 590, s. 197-198; TŞS. 4, s. 59.	-	-	2	-	X	-	-	X
27	Fazlullah oğlu Abdullah Kızı Rabia Hanım Vakfı	TŞS. 4, s. 96.	-	-	-	X	X	-	-	-
28	Süleyman Kızı Emine Vakfı	TŞS. 4, s. 118.	1	-	-	-	-	X	-	X
TOPLAM			5	56	6	4	2	2	8	3